

Arab xalifaligi madaniyati.

Qayumova Yulduz Ergash qizi

*Samarqand viloyati Ishtixon tumani O'zbekiston MFY Samarqand kuchasi 23 uy 8-
maktabi o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Arab xalifaligi (632 — 1258) — Arabiston yarim oroli, Yaqin va O'rta Sharq, Shimoliy Afrika, Ispaniya, Markaziy Osiyo va Kavkazortini o'z ichiga olgan saltanat. VII — VIII asrlarda tashkil topgan. Arab Xalifaligi asoschisi payg'ambar Muhammad sollallohu alayhi vasallamning eng yaqin safdoshi xalifa Abu Bakr Siddiqdir. Arablar yuqorida zikr etilgan mamlakatlarni 630-715 yillar orasida bosib olganlar. Bu mamlakatlar asosan „Xulafoi Roshidin“ („To'g'ri yo'ldan boruvchi xalifalar“) va umaviylar zamonida fath etildi. Xalifa Umar ibn Xattob davrida (634-644-yillar) kuchli markazlashgan davlat va jangovar armiya tashkil topadi. Ko'p sonli arab qo'shinlari o'z zarbalarini Vizantiya va Eronga qarshi yo'naltiradilar. Bir necha o'n yilliklar mobaynida arablar Suriya, Iroq, Eron, Misr va butun Shimoliy Afrikani istilo qiladilar. Arablar Vizantiyaga kuchli zarba beradilar. Jangari arablar g'arbga va sharqqa tomon tobora ichkarilab boradilar.

Kalit so'zlar: Arab xalifaligi, san'at, madaniyat, ilm-fan , savdo-sotiq, miniatyuralar, qo'lyozmalar.

Arablar tarixidagi uch davr va uning o'ziga xos xususiyatlari. Arabiston Osiyoning janubi – g'arbiy qismida Afrikaga tutashib turgan joyda Evropa qit'asini to'rtdan bir qismiga to'g'ri keladigan yarim orolda (maydoni 3mln. km²) joylashgan. Ana shu katta-kon o'lkaning ko'pchilik qismi quruq dasht va yarim saxrolardan iboratdir. Arabiston aholisi ko'chmanchi badaviylar va o'troq arablardan iborat. Ko'chmanchi badaviylar yarim orolning cho'l va yarim saxrolarida Arabistonning eng katta qismini egallagan Naj o'lkasidagi yassi tog'larda yashab asosan, chorvachilik

bilan shug'ullanib, tuya, qo'y, va ot boqqanlar. Ot arablarning shon-shuxrati bo'lib, uni harbiy maqsadlar uchun asraganlar. Tuya o'z egasiga go'sht, sut, jun, teri bergan. Arablar hamma narsaning bahosini tuyaning bahosiga qarab belgilaganlar. Xatto odamning hayoti ham tuya bahosiga qarab belgilangan. Biror kishi o'ldirilsa 100 tuya xun to'lanar edi. O'troq arablar shaharlarda, Hijozning ayrim voxalarida, ayniqsa, Arabistonning dehqonchilik uchun eng qulay o'lkasi janubi – g'arbiy viloyati Yamanda yashaganlar.

Arablar tarixi uch davrga: 1. Makka – Madina davriga (VI-VII asrlar); 2. Damashq (Suriya) davriga – Ummaviylar sulolasining idora qilish davriga (661- 750); 3. Abbosiylar sulolasining idora qilish davriga (750-1055 yoki 1258) bo'linadi. Qadimdan arablar tarqoq holda yashardilar. VII-asr boshlarida Arabistonda yagona e'tiqod asosida mamlakatni birlashtirish harakati boshlandi. Bu e'tiqod yakka xudolikka asoslangan islom dini edi. Islom–“Bo'ysinish”, “Itoat etish”, “O'zini Ollox irodasiga topshirish” yoki “Banda” degan ma'nolarni anglatadi. Payg'ambar din targ'ibotchisi sifatida 610-yillarda maydonga chiqdilar. Sudxo'rlikni qoralab, har bir kishidan kambag'allarga yordam berishni, o'z daromadini o'ndan bir qismini kambag'allarni boqish uchun ajratishni talab qildilar. Makka zodagonlari yangi dinga qattiq qarshilik ko'rsatdilar. 622-yil Yasrib shahriga (keyinchalik Madinat un-Nab ya'ni, Payg'ambar shahri deb atalgan) xijrat qilingan. Islom dini uch elementdan – iymon, islom, exsondan iborat. Iymon talablari 7 ta aqidani: olloxga, farishtalarga, muqaddas kitoblarga, Payg'ambarlarga, oxirat kuniga, taqdirning iloxiyiligiga va kishi o'lgandan keyin tirilishiga ishonish talablarini o'z ichiga oladi. 5 talab: kalima keltirish, namoz o'qish, ro'za tutish, zakot berish, xajga borish. Payg'ambar vafotlaridan keyin Abu Bakr 632-334, Umar 634-644, Usmon 664-656, Ali 656-665 yillarda xalifalik qildilar. Umar davrida Suriya, Falastin, Misr, va Eron egallandi. Ali o'limidan so'ng xalifalikni egallagan Suriya noibi Muoviya markazni Damashqqa ko'chirib Ummaviylar sulolasiga (661-750) asos soldi. Bu davrda xalifalik hududi g'arbda Atlantika okeanigacha, sharqda Xitoy va Xindiston chegaralarigacha borib

yetdi. 747-yilda Xurosonda Abu Muslim boshchiligida boshlangan xalq qo'zg'oloni natijasida Ummaviylar sulolasi ag'darildi. 750-yilda Abul Abbos taxtga chiqdi va Abbosiylar hukmronligi o'rnatildi. Bu davrda poytaxt 762-yilda qurilgan Bag'dod shaxriga ko'chirildi. Xalifalik VIII asrdayoq parchalana boshladi. 1055-yilda Bog'dodni Saljuqiy turklar bosib oldi. Xalifalar qo'lida faqat diniy hokimiyatgina qoldi. 1258-yilda xalifalik mug'ullar istilosi oqibatida uzil-kesil yemirildi. Arablarning o'rta asr madaniyati to'liq ma'noda, Arabiston madaniyatiga va arablashtirilgan, arab xalqi tashkil topgan davlatlar madaniyatiga (Arabiston, Iroq, Suriya, Falastin, Misr, Shimoliy Afrika) taalluqlidir. Arablar, Yaqin va O'rta Sharq, Shimoliy Afrika xalqlarining o'rta asrlarda bunyod etgan madaniyati, moddiy va ma'naviy boyliklari, shu xalqlarning arab tilida yaratgan ilmiy va badiiy asarlari arab madaniyatining bir turidir. Arab xalifaligida arab tili davlat tili edi. Arablar bosib olgan davlatlarda ham majburan arab tili va dinini joriy etdilar. Arab tili faqat arab olimlari o'rtasidagina emas, xalifalikka qaram bo'lgan mamlakat olimlari, yozuvchilari, shoirlari orasida ham keng yoyilgan. Bu olimlarning arab tilida yaratgan asarlari har bir xalq milliy madaniyatining keyingi rivojiga ta'sir ko'rsatdi. Ko'pgina tarixiy adabiyotlarda arab faniga sof arab olimlari ijodidan tashqari, arablar tomonidan VII-VIII asrlarda istilo qilingan mamlakatlardagi fan va madaniyat arboblarning ijod etgan asarlari qo'shib yuborilgan. Haqiqatda esa istilo qilingan xalqlar madaniyati ko'p xollarda arablar madaniyatidan yuqori turgan. Arab madaniyati. Xalifalikning arab madaniyati arab tilidagi madaniyat o'z zamonasi uchun juda yuksak madaniyat bo'lib, G'arbiy Yevropa o'rta asr jamiyatiga katta ta'sir ko'rsatgan edi. Arab tilida olib borilgani va vujudga keltirilishida arablar katta rol o'ynaganligi sababli arab madaniyati deb atalgan bu madaniyatning ancha qismi xalifalik tarkibidagi ko'p xalqlarniki edi. Turli xalifaliklarning poytaxtlarida – Bag'dod, Kordoba va Qohirada – o'rta asr Yevropasidagi universitetlarga o'xshagan oliy maktablar bo'lib, bularda Qur'ondan va musulmonlarning diniy kitoblaridan tashqari dunyoviy ilmlar ham qunt bilan o'rganilardi. Yuz minglab kitoblarni o'z ichiga olgan katta-katta kutubxonalar

(Kordoba, Qohira va boshqa joylardagi kutubxonalar) g'oyat katta bilim xazinasini edi. Bag'dod, [5]Damashq va Samarqandda katta-katta rasadxonalar bor edi. Arab astronomlari juda ko'p yangi yulduzlarni topdilar va yulduzlar osmonining juda qimmatli xaritasini tuzdilar. Arab fani va madaniyatining o'sishiga O'rta Osiyolik olimlardan Muhammad Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va Ahmad Farg'oniylar katta ta'sir ko'rsatgan. Ulug' astronom va matematik Xorazmiy tuzgan astronomik jadvallar – «zij»dan arab astronomlari foydalanganlar. Ibn Sino va Xorazmiy asarlari arablar orqali O'rta asr, Yevropasiga ma'lum bo'lgan. IX–X asrlarda Bag'dod va arab fanining boshqa markazlarida arab xalifaligi va umumiy tarixga oid asarlar yaratildi, Bu asarlarning ko'pchiligi fors-tojik manbalariga asoslangan fors tarixnavislari tomonidan yozilgan. Bunday asarlar Tabariy, Mas'udiyalar tomonidan yozilgan. Bu davrda tabiat fanlari sohasida katta yutuqlarga erishildi. Matematik va astronom Battoniy (858-929 yy.) Trigoj Tsetrik funktsiyalarni ishlata boshladi. Kimyo sohasida bir qancha ixtirolar qilgan arab alximigi Jobir ibn Hayyon (VIII asr) dir. Fizik ibn al-Xaysam (965-1039 yillar) optika sohasida qator ixtirolar qildi. Uning «Optika» asari yevropalik olimlarga katta ta'sir ko'rsatdi. XIII asrda Misrda birinchi globus ishlandi. Arablar O'rta Osiyo xalqlaridan qog'oz tayyorlashni o'rganib (VIII asr), so'ngra bu ixtironing Yevropaga tarqalishiga sababchi bo'ldilar. Bu davrda Misr, Andalusiya meditsina taraqqiyotining markazi bo'lgan, Faylasuf Ibn Rushid (1124-1198 yillar), Ibn Ma'mun (1135-1204 yillar) amaliy tabobat bilan shug'ullanib, qator tibbiy nazariy asarlar yozganlar. Arab tabiblari dindorlarning «hamma kasalliklar xudodan» degan idealistik fikrlariga qarshi chiqib, yuqumli kasalliklarning yuqish yo'llarini tajriba asosida isbotlashga uringanlar. [4]Arab tabiatshunoslari dorivor o'simliklar va minerallar yig'ish, sharhlash va ularning navlarini tartibga solish bilan shug'ullanganlar. Ibn Baytor o'z asarlarida 2700 dori, dorivor o'simliklarni sharhlagan. Arablarda ijtimoiy-falsafiy fikr egalari ham paydo bo'ldi. Arablarning birinchi yirik faylasufi al Kindiydir (IX asr). Arab tilidagi ilm va falsafiy taraqqiyotida O'rta Osiyoning mutafakkirlari Forobiy va Abu

Ali ibn Sinoning xizmatlari katta. Arablarda adabiyot ham rivojlangan bo'lib, islomgacha bo'lgan davr arab adabiyotiga badaviy shoirlarning asarlari kirgan. Badaviy shoirlari ijodida mashxur kishilarga atalgan motam she'rlari, qasos olishga chaqiruvchi, o'z qabilasining shon-shuhratini maqtovchi she'rlar bo'lgan. Badaviylar adabiyoti namunalari VIII- X asr yozma yodgorliklari orqali yetib kelgan. Bulardan eng mashxurlari: Roviyy Hammodinning (772 yilda vafot etgan) «Muallaqlar» to'plami, Abu Tammom (768-846 yillar) va al Buxturiyning «al-Hamosa» nomli tazkirasi, Ibn Qutaybaning (889 yilda vafot etgan) «Kitob naql ash-she'ri» («She'riyat tashqidi» kitobi) Abul Faroj Isfahoniyning «Kitob ul-aroniy»si («Ashulalar kitobi») qadimgi arab adabiyoti namunalari. VII asrning 20-yillaridan boshlab Arabiston yarim orolida islom dinining vujudga kelishi, feodal davlati, arab xalifaligining tashkil topishi va arab bosqinchilik urushlarining boshlanishi kabi tarixiy voqealar yuz berishi bilan bu davrda arab adabiy tili ham shakllandi. VII asr o'rtalarida arab yozuviga asos solindi. Arab adabiyotining birinchi yozma asari «Qur'on»dir. Arab adabiyoti taraqqiyotiga «Qur'on» katta ta'sir ko'rsatdi, uning asosida juda ko'p she'riy- nasriy asarlar yaratildi,[3] Muhammad (SAV) va uning tarafdorlari avvaliga she'riyatga qarshi chiqdilar. Ba'zi shoirlar dini maktab she'rlar yoza boshlagach, din asoschilarining she'riyatga nisbatan munosabati o'zgardi. Arab adabiyoti umaviylar, abbosiylar davrida yanada rivojlandi. Arablar bosib olgan davlatlardagi shoirlar ham ba'zan arab tilida ijod etdilar. Ummaviylar davri adabiyotining yirik vakillari al-Axtar (640-710 yy.), al-Farazdak (641-731 yillar) va Jarir (653-733 yillar) dir. Arab klassik adabiyotining gullagan davri VIII-XII asrlarga – abbosiylar sulolasi xukm surgan davrga to'g'ri keladi, Mashhur adiblardan Bashshor ibn Burd (714-738 yillar), Abul Atohiya (748-825 yillar) va boshqalar. Arablar nafis adabiyot sohasida mashhur asarlar yaratdilar. «Ming bir kecha» nomli mashhur kitob XII asrda uzil-kesil vujudga keldi. Bu asar arab- musulmonlar olamidagi turli xalqlar yaratgan g'oyat ko'p ertak va qissalar yig'indisidan iborat bo'lib, bu ertak va qissalarning manbalari qisman qadimgi dunyo xalqlarining folkloriga (O'rta podsholik davridagi Misr ertaqlariga va

boshqalarga) borib taqaladi. Lekin «Ming bir kecha»ning vujudga kelishida VI asrdayoq to'plangan Eron ertaklari ayniqsa katta rol o'ynadi. Eron-arab eposining eng yirik yodgorliklaridan biri shoir Abul-Qosim Firdavsiyning (935-1020) qahramonlik dostoni «Shohnoma» bo'lib, u chamasi 1000 yillarda yozilgan. [2] Doston arab tilida emas, balki fors tilida yozilgan. Unda 60000 she'r bor, buni yozish uchun Firdavsiy juda boy xalq og'zaki ertaklaridan foydalangan, bu ertaklarga adabiy jihatdan juda nozik sayqal bergan. Biz quyida keltirgan ba'zi manbalar islom dini va Makkadagi muqaddas joylar haqidagi hikoyalarni o'z ichiga oladi. Makkaning tarixiy xujjatida savdo yo'llari masalasi va musulmonlikning paydo bo'lishi kabi ma'lumotlar uchraydi. Arablar geometriya va trigonometriyani rivojlantirdilar. Ular algebrani rivojlantirish borasida ko'p ishlar qildilar va hind raqam sistemasini mukammallashtirib, unga «0» (nol) alomatini qo'shdilarki, buning natijasida raqamlar bilan har qanday katta sonni ham ifodalashga imkon turildi. Arablar juda yaxshi sayyoh edilar. Eng ko'zga ko'ringan arab sayyohi, geografi va tarixchisi Mas'udiy bo'lib (956-yilda vafot etgan), u xalifalikning hamma viloyatlarini aylanib chiqqan edi. Eronga, Suriyaga, shuningdek, Hindiston bilan Xitoyga ham borgan edi. U o'z sayohatlarining natijasini «Oltin bo'stonlar» degan umumiy bir nom bilan chiqqan kitoblarida bayon qildi. Ko'pgina arab sayyohlari – Ibn Dast, Ibn Fadlan va boshqalar – slavyan mamlakatlariga borganlar va slavyanlar to'g'risida, xususan IX va X asrlardagi sharqiy rus slavyanlar to'g'risida ma'lumotlar yozib qoldirganlar. IX asrning oxiri-X asrning boshlarida yashagan arab tarixchilari orasida ayniqsa mashhuri Tabariy bo'lib (923 yilda vafot etgan) u «payg'ambarlar podsholar tarixi»ni, ya'ni xalifalar tarixini yozgan edi, bu tarix 915 yilgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi Arab san'ati. Arab san'atida asosiy o'rinni arxitektura egallaydi. Arablar monumental binolar: machitlar, saroylar, maqbaralar, hammomlar va boshqa jamoat binolari qurganlar. Arab arxitekturasining eng qadimgi yodgorliklaridan biri Quddusdagi Umar machiti deb atalgan machit bo'lib, u Ummaviylar davrida 688 yilda qurilgan. Bu machit qubbalari juda baland, nihoyatda salmoqdor sakkiz burchakli qilib ishlangan. Unda

Vizantiyaning monumental uslubi aks etib turadi. Ammo arablar odatda, yengil, xushbichim binolar qurardilar. Bu binolarning xarakterli tomoni shu ediki, ularning minora va minorachalari ko'rkam, xushbichim, ustunlari ingichkadan kelgan, toqi ravoqlarining naqshi ancha jun bo'lar edi.[1]

Xulosa:

Arab binolarini yanada ko'rkam qilib bezab turgan narsa – uning devorlariga juda mohirlik bilan rang-barang qilib o'simliklar, qisman hayvonlar olamiga oid motivlardagi g'alati naqshlar, shuningdek, har xil geometrik chiziq va figuralardir. Haddan tashqari sipo, ammo o'zining nihoyatda nozik san'atkorona ishlanganligi bilan kishini hayratda qoldiradigan juda zinnatli naqsh solish-arab rassomchiligining xarakterli xususiyatidir. Qo'l-yozmalar, kitob muqovalari, zastavkalar, kontsovkalar va shu kabilar mana shu xildagi rasmlar bilan bezatilar edi. Turmush hayotdan olingan xilma-xil mavzudagi ajoyib miniatyuralar ham qo'l yozmalarga bezak bo'lib xizmat qilar edi. Arablarda katta hajmli surat bosish uncha rivojlanmagan edi. Buning sabablaridan biri shu ediki, Qur'on musulmonlarning ko'p xudolikka ("butparastlik") qaytishidan qo'rqib kishilar va hayvonlarning suratlarini solishni taqiqlagan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1. Kabirov A. Jahon madaniyati tarixi Toshkent 2011[1]**
- 2. Умаров Э., Абдуллаев М., Хакимов Э. Культурология. – Ташкент., 2016[2]**
- 3. Jahon tarixi. 7-sinf (2017, T.Salimov, F.Sultonov)[3]**
- 4. История мировой культуры. – Москва.2000 г.[4]**
- 5. www.ziyonet.uz[5]**